

НАУКОВІ ПРАЦІ

**НАЦІОНАЛЬНОЇ
БІБЛІОТЕКИ
УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО**

Випуск 17

Микола ОМЕЛЬЧЕНКО,

ст. наук. співробітник НБУВ, канд. техн. наук

Любов ЗАТОКА,

наук. співробітник НБУВ

СИСТЕМНІСТЬ У РОБОТІ ЗІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ДОКУМЕНТІВ НА ПАПЕРОВОМУ НОСІЇ

Під системністю розуміються сукупність послідовних принципів і пов'язаних між собою окремих частин, покладених в основу будь-якої діяльності, а також різноплановість бібліотечної роботи. Збереження бібліотечних фондів з однією з декількох найважливіших функцій наукової бібліотеки, нарівні з комплектуванням фондів та обслуговуванням читачів. Бібліотечна справа базується на низці технологічних операцій, котрі повторюються за певним порядком або системою, починаючи з виходу книги з друкарні до розміщення її на бібліотечній полиці для подальшого використання та зберігання. В сучасних економічних умовах забезпечення збереження найважливіших друкованих та рукописних пам'яток культури фактично покладено на працівників бібліотеки. Оскільки при цьому реставраційно-консерваційна діяльність знаходиться у сфері знань і функцій фахівців, то проблему дбайливого зберігання та систематичного використання документальних фондів належить вирішувати бібліотакарям-хоронителям. На думку менеджера реставраційної справи Тамари Семенової зі школи «Раритет» (м. Москва), дляожної країни потрібно стільки консерваторів, скільки є бібліотек, а велика наукова бібліотека повинна мати бібліотекаря-хоронителя в кожному відділі [2]. Розв'язання цієї проблеми тісно пов'язане не тільки зі стабільною та правильною організацією праці, але й зі знанням матеріальної природи об'єкта, фізико-хімічних властивостей, яких він набуває чи втрачає в процесі зберігання та експлуатації. Отже, для правильного зберігання фондів, зокрема документів на паперовому носії, необхідно послідовно розвивати правила бібліотечної етики і дотримуватися вимог інструкцій щодо збереження бібліотечних фондів. Для їх виконання першочерговим є дотримання форматного принципу розміщення фонду з урахуванням особливостей оправи книги і наповне-

ності бібліотечних полиць. На нашу думку, існує прямий взаємозв'язок між збереженістю окремої однини та особливостями оправи, яка забезпечує дотримання видавничої форми книжки.

Як показує досвід, саме від бібліотекаря-хоронителя залежить збереження виробничого формату на бібліотечній полиці. При грамотних підходах до прийняття рішень з відбору документів для експозиції на презентаціях і виставках, визначення режимів ознайомлення з ними, контролювання терміну повернення виставлених документів на бібліотечну полицю важливим є оптимальне поєднання завдань превентивного захисту експонатів і найкращих умов їх показу. Організовуючи виставку, необхідно визначити її концепцію, забезпечити правильне оформлення документації, дизайн та освітлення, меблі для експонування, інженерно-технічне оснащення приміщені, захист експонатів від біологічних шкідників та крадіжок, передбачити заходи на випадок виникнення аварійної ситуації та ін.

За несанкціоноване відвідування фондоховища також відповідає бібліотекар-хоронитель. Адже прихідожної людини у фондоховище призводить до зміни мікроклімату, тому що зменшується вміст кисню в повітрі. Оскільки папір, на разі і бібліотечних документів, є капілярно-пористим матеріалом, то інтенсивність процесу його природного старіння великою мірою залежить від чистоти повітря приміщення. Тому рівень вмісту кисню та відсоток окислів з продуктів неповного згоряння дизельного пального (бензопірену, азоту, сірки) не повинні перевищувати встановлені граничні концентрації.

Безперечно, у своїй повсякденній роботі бібліотекар-хоронитель має враховувати і фактор впливу кліматичних умов фондоховища на фізичний стан як паперу документів, так і, насамперед, матеріалів оправи: покриттів, фарб та їх розчинників, клей та інші. Наявність часток цих хімікатів у повітрі фондоховищ навіть на рівні «слідів» вже суттєво позначається на інтенсивності окисно-відновних процесів, що відбуваються у вищезазначених матеріалах. Тому дотримання бібліотечного порядку у фондоховищах, вчасне та регулярне провітрювання приміщені згідно з графіком, розробленим для підрозділів бібліотеки та узгодженим із кліматичною службою, – це також одна з багатьох функцій бібліотекаря-хоронителя, виконання якої також є запорукою забезпечення збереження фондів.

У звичайній практиці бібліотечного обслуговування, навіть за умови існування виваженої системи зберігання фондів, компетентності, дисциплінованості та сумлінності персоналу, відбувається погіршення

матеріальної основи та експлуатаційних властивостей кожного окремо взятого примірника при взаємодії його з користувачем. Зазвичай експлуатаційні властивості книжки формуються до бібліотеки, у видавництві. Як відомо, виготовлення книжки у твердій оправі з ледериновим покриттям чи книжки у суперобкладинці зумовлює підвищення її собівартості більш ніж на 25 %. Виготовлення ж книжки у твердій обкладинці з лаковим покриттям чи з поліетиленовою плівкою підвищує собівартість лише на 5–8 %. Приваблива зовнішність та естетичний вигляд залишаються, однак експлуатаційні властивості такої книги, що важливо для бібліотеки, суттєво змінюються. Виникає ситуація, за якої видавці здійснюють художньо-поліграфічне оформлення книжки, в друкарні забезпечується поліграфічне виконання, а проблема зберігання такої книжки на бібліотечній полиці майже не береться до уваги. Фондоутримувачі мають враховувати специфіку подальшого використання цих документів, яка полягає в підвищенні залежності їх фізичного стану від кількості читацьких запитів. Значні читацькі навантаження позначаються перш за все на поверхні палітурок: місце скріплення палітурок із корінцем у випадку лакового покриття тріскається на поверхні, що частково змінює форму – книжка в корінці стає товщою. На твердій оправі, покритій поліетиленовою плівкою, спостерігається відшарування плівки від поверхні картону по лінії згину, ширину 0,5–1,5 см, що також призводить до втрати видавничої форми книжки. Слід зазначити, що відшарування плівки від картону відбувається як у місці припресування плівки, що носить назву «адгезія», так і при вириванні волокон з поверхні картону – когезії. Далі спостерігається відрив капталу, що призводить до випадання окремих аркушів чи навіть зошитів. Слід наголосити, що вчасно підмічені бібліотекарем-хоронителем початкові процеси руйнації книжки та вчасно вжиті превентивні заходи приносять суттєву користь для збереження інформації на паперовому носії.

Не повинна залишатися поза увагою бібліотекаря-хоронителя і книжка з лаковим чи поліетиленовим покриттям, яка не користується особливим попитом у читачів. Щодо таких примірників фондоутримувачі мають знати, що на гладенькій поверхні палітурки відбувається накопичення зарядів статичної електрики. Передумовою виникнення цього явища є тертя як статичного, так і кінетичного характеру. Знімання книжки з бібліотечної полиці та повернення її на полицю супроводжуються тертям оправи об поверхні книжок, що стоять поруч. Оскільки бібліотечні полиці завантажені досить щільно, то це утворює велику концентрацію паперової маси. Якщо враховувати, що папір, поліетилен

нова плівка, лакове покриття – сильні діелектрики, а полиці металеві, то все це у комплексі також зумовлює накопичення статичної електрики. Спеціальними дослідженнями встановлено, що при каландруванні виготовленого паперу виникає напруга до 50 000 В і навіть 100 000 В [3], а вже в друкарні відбувається суттєве зниження напруги до 8000–24 000 В [1]. У бібліотеці наелектризація паперу проявляється в таких негативних явищах, як прилипання аркушів один до одного, так і, що дуже шкідливо, в налипанні до них дрібного паперового пилу. Особливо помітна склонність до електризації паперу з великим вмістом деревинної маси, а це добра половина книжок у бібліотеці; зокрема в композиції газетного паперу деревинної маси близько 75 %. Зазвичай аркуш паперу електризується не рівномірно, а у вигляді островів невеликих розмірів, витягнутих довж машинного напрямку полотна паперу. Навіть знак заряду у цих островів на одному аркуші може бути різним: і (+), і (–). Сприяє накопиченню статичної електрики на папері бібліотечних документів також наявність у структурі часток графіту, сажі, металів, котрі потрапили ще при його виробництві та задрукуванні. Зазвичай потрапляють вони у друкарські види паперу випадково, а от вплив їх на електризацію паперу помітний і на бібліотечній полиці. Технологічна практика показує, що проблемі статичної електрики на папері приділяють велику увагу на паперовій фабриці, в друкарнях, а в бібліотеках, де зберігаються величезні масиви задрукованого паперу, інформації стосовно цих явищ, на жаль, мало, а спеціальні дослідження навіть не проводяться. Беручи до уваги все сказане, кожен бібліотекар, який проводить знепилювання фондів у санітарний день, підтвердить відому аксіому, що «папір порошить» («бумага пылит»); найбільше пилу на верхньому обрізі книжки та зовнішній стороні палітурок, а найменше – на форзаці. Ці явища спостерігаються в книжках зі звичайною твердою або м'якою оправою, особливо за наявності лакового чи поліетиленового покриття, яке сприяє більшому притягуванню паперового пороху до поверхні. Дослідженнями явища статичної електрики в типографії встановлено, що на рулонах поліетиленової плівки на стадії розкрою для покриття оправи, електростатичний потенціал інколи може становити 30 000–50 000 В [1]. Таким чином, збільшення кількості пилу на книжці побічно дає підстави стверджувати, що на даній книжці, можливо, і більша величина заряду статичної електрики. Такі одиниці зберігання потребують першочергового знепилювання, а приміщення, де зберігаються такі фонди, – регулярного провітрювання.

Підсумовуючи сказане, необхідно зазначити, що проілюстровані

приклади роботи бібліотекаря-хоронителя в ніякому разі не вичерпують всі ситуації бібліотечного буття. Однак наведені дані про певні особливості нових налходжень на папері, оправа котрих покрита поліестиленою плівкою, лаком, доцільно використати при обстеженні бібліотечних фондів, при складанні програм із підвищення кваліфікації осіб, відповідальних за збереження фондів, при розробці плану дій на випадок виникнення екстремальної ситуації у бібліотеці, оскільки ефективність загальної системи збереження книжкових фондів визначається сукупністю та системністю виконання усіх заходів, які гарантують умови їх надійного зберігання та використання.

Список використаної літератури

1. *Иванов А.* Статическое электричество, влажность, потерянные деньги и время // Полиграфия. – 2001. – № 2. – С. 84–87.
2. *Семенова Т. А.* К вопросу подготовки кадров в области физической сохранности библиотечных фондов // Библиотеки и ассоциации в меняющемся мире : Новые технологии и новые формы сотрудничества: Труды 7-ой Междунар. конф. «Крым-2000»; Украина (Судак), 2000. – Т. I. – С. 452–457.
3. *Фляте Д. М.* Свойства бумаги. – М., 1976. – С. 591.